

A bőség zavara a zavar bősége?

Túlmutató útmutató nem középiskolás fokon: bevezetés a félrevezetésbe

A kötelező egyengondolatok, egyeniskolák és egyentankönyvek hosszúra nyúlt évtizedei után az a kínálati gazdagság, amellyel az állítólag válságban levő, de mindenesetre komoly problémákkal küzdő könyvkiadás a tankönyvek, az oktatást, a tanulást, a korszerű műveltség megszerzését elősegítő kézikönyvek, lexikonok piacán az utóbbi néhány esztendőben előrukkolt, akár egykori álmaink megvalósulását is jelenthetné. Jelenthetné.

Az álom ugyanis, hogy a sokféleből, a különféle iskolák, irányzatok sokszínűségét, a megközelítésmódok *lehetőséges másságát* felmutató repertoárból válasszthasson tanár, diák, és nem utolsósorban a szülő – aki, ugye, fizet –, mintha rémálomként vált volna valóra. Látszatra, ránézésre, *formára* persze minden nagyon jól van: a *dizájn* tökéletes, a papír első osztályú, a borítók, a betűtípusok, a színek, a könyvek belső elrendezése, a tipográfia tehát, és persze az árak ma már pontosan olyanok, amilyenek a művelt Nyugat hasonló kiadványait megismertük, és amit annyira irigyeltünk. Hogy azután amit egy-egy vonzó borító rejt, az olykor valóban *rejtegetnivaló* volna, merthogy minimális szakmai követelményeknek sem képes megfelelni, az már keserves tanári tapasztalat. Kis magyar ezredvégi tanmese: hogyan állítja elő az Egyesület Európába ácsingózó honi oktatás az innováció zászlaja alatt az innováció paródiáját. Mert hát aki korszerű, „kompatibilis” tudást ígér, naprakész információt, vagyis eszközt a jobb tanulmányi előmenetelhez, hatékony segítséget a legkülönbözőbb vizsgákhoz, a felvételihez, olyan ismereteket, amelyekkel a diák eséllyel indulhat az egyre élesedő versenyben, olyan portékát kínál, amit a mára vészesen beszűkült felvevőpiacon is *biztosan* el lehet adni. Aki ugyanis ezt kínálja, az a gyermek jövőjét kínálja fel a szülőnek... A régi jól bevált recept: ha megfelelően van csomagolva, tulajdonképpen bármit el lehet adni. Most ez a csomagolás járja. Na ja. A tanár–szerző–tudós – a tudásosztó felelőssége. A szakemberé? Ki a szakember? De ez persze már mesze nem *csak* szakmai etika, szakmai tisztes-

ség kérdése, bár feltehetőleg legalább ugyanannyira kínosnak vagy megmosolyogtatónak számít itt és most (értsd: Magyarország 2000) ezt emlegetni, mint arra hivatkozni, hogy a szülő adófizető állampolgár – mellesleg. Kétes, és sikerrel aligha kecsegtető vállalkozás volna azt firtatni, végül is kinek a felelőssége, hogy azok a(z intézményes?) garanciák, amelyekre ebbéli minőségében joggal tarthatnak igényt, gyakorlatilag nem jelentenek semmit. A kör itt bezárul. Mert a felhasználóra, a piac törvényeire hárítani kizárólagosan a választás felelősségét akkor, amikor éppen a legújabb, a legkorszerűbb, az addig hozzá nem férhető információ az adásvétel tárgya, ugyancsak megkérdőjelezhető megoldása a problémáknak. Es bár azt senki sem tilthatja meg, hogy javíthatatlan optimizmussal reménykedjünk abban: idővel, hosszú távon, majd mégiscsak kialakul ezen a piacon is egyfajta egészséges, minőség- és értékkelvű, a szakmai korrektséget alapkövetelménynek tekintő önszabályozás, kénytelen vagyunk mégis azzal szembesülni, hogy ez nem holnap lesz. A diák pedig tanul abból, ami éppen van, például megtanulja, hogy a Brontë-nővérek amerikaiak voltak. Sebaj. A szülő nyugodt, hiszen neki a legkorszerűbbet ígérték, és elvégre *úgy is néz ki*. A tudomány fejlődik, elvégre az sem kizárt, hogy a legújabb kutatások éppen ezt derítették ki.

Hogy az *Irodalmi fogalmak kisszótára* – amely *tanlexikonként* definiálja önmagát – képes lenne rácáfolni e negatív tapasztalatokra vagy átírní a fenti képet, ugyancsak kétfelm. A „tanlexikon” titulus, amely első hallásra, mintegy reflexből a megbízhatóságáról, nap-

rakészségéről híres Duden-iskolások számára készült, Schüller Duden irodalmi lexikonát juttathatja az eszünkbe, a fülszöveg tanúsága szerint éppen azt hangsúlyozza: a kötet „elsőrendű célja, hogy az általános iskolától az érettségiig hasznos segítője legyen a tanulóknak és a tanároknak. Nélkülözhetetlen segédkönyv a magyar irodalomból bárhová felvételre készülőknek”. Aztán még ennél is többet ígér a könyv, hiszen a szerzők „a szakirodalom legújabb eredményeinek ismeretében, azok figyelembevételével, közérthetően írták meg a szócikkeket, kerülve a sablonokat és a tudálékosságot”. Ráadásul: ez „az első szakzerű, középmeretű irodalomelméleti lexikon magyar nyelven”. Ezek után az már csak hab a tortán, hogy a több mint ezer szócikk „betűrendben, könnyen kezelhetően, világos, tárgyyszerű megfogalmazásban tárgyalja mindazon fontosabb irodalomtörténeti, irodalomelméleti, poétikai, stilisztikai fogalmakat, amelyekkel az irodalom és a művészetek iránt érdeklődők találkozhatnak”. Mielőtt azt szemügyre vennénk, miképpen váltja az ezek után felcsigázott olvasó ezen szép reményeit a „tanlexikon” valóra, érdemes még elidőznünk az említett Schüller Duden „Irodalom” kötetének – no nem tartalmi, csupán – néhány „formai” megoldásánál. Mítől lesz egy ilyen lexikon könnyen kezelhető? Feltehetőleg nem kizárólag attól, hogy a szócikkek betűrendben követik egymást. El kell ismernünk: a magyar tanlexikon tervezője szép munkát végzett: a kötet amolyan „kézbevaló”, az ábécé egyes betűi a lapszéli színes kiemelések révén könnyen megjelölhetők, nem kell órákig lapozgatnunk; hasonlóképpen igaz ez a címszavakra. Az összevetésül felemlített német kiadvány – hangsúlyozom: csak „technikai” összevetésről van szó, a „tartalmira” jelen sorok szerzője az adott terjedelmi keretek között semmi esetre sem merne vállalkozni, és ennek nem a német vállalkozás az oka – néhány oldalas, ám annál kiválóbb regiszterrel zárul. Az első betűrendes mutatóban a címszavakban hivatkozott szerzők születési, illetve halálozási évszámát keresheti ki a diák; a második lajstrom nyelvek, nemzetek szerinti bontásban számbaveszi az irodalomtörténetek periódusait, mintegy felsorolásszerűen, jelezve a legfontosabb szerzőket, meghatározó műfajokat. Ez a

pár oldalas függelék hihetetlenül jó szolgálattal tehet: az egyes címszavakban példaképpen megemlített szerzők, nevek nem „lógnak” ugyanis a levegőben. Egyet-kettőt lapozunk, és máris megtudhatjuk, ki-ki mikor élt, alkotott, milyen nemzetiségű volt stb. A könnyen kezelhetőségbe másutt ez is beletartozik. Persze, az is feltűnő, hogy a német lexikon címszavai lényegesen rövidebbek, ennek ellenére mégis informatívabbak. Természetesen nem kívánunk összevetést készíteni az egyes mondatra jutó kihámozható információmennyiség tekintetében, ígérletünkhöz híven a tartalmi összehasonlítástól tartózkodunk. Az azonban talán még belefér a „technikai” jellegű észrevételek sorába, hogy míg a német lexikon az (egyébíránt jóval kisebb számban szereplő) idegen nyelvű címszavak tekintetében gondosan eligazítja használóját a kiejtés mikéntjéről, vagyis közli az idegen kifejezések fonetikus átírását, addig a mi tanlexikonunk erről egyszerűen megfeledkezett. Hadd törje a fejét a nebuló azon, vajon hogyan kellene kiejteni pl. azt: „chanson de geste”, elvégre ugyanis olyan jól állunk az idegen nyelvek ismeretének dolgában.

De hát ne legyünk maximalisták! Mert amiképpen azt a kötet szerkesztője nagy szerénységgel leszögezi a bevezetőben: „Hibátlan lexikon, tudjuk, nincs.” Hogy ez mennyire így van, azt most csupán néhány, esetlegesen kiragadott példával illusztrálnám. Itt van először is a három yorkshire-i papkisasszony, Charlotte, Emily és Anne esete. A *szakzerű és nélkülözhetetlen* tanlexikon 380. oldalán megtudhatjuk, hogy „az angol ihletésű amerikai romantikusok közül a Brontë-nővérek emelkedtek ki”. Az amerikaiak közül minden bizonnyal *kiemelkednek*, mert sosem voltak amerikaiak. A világirodalom „nagy rejtélyéből”, már hogy úgy alkották meg a regényirodalom máig legnépszerűbb olvasmányait, hogy soha nem mozdultak ki a világtól elzárt, kis paplakból, így lett a világirodalom „nagy tréfája”. Haworth-ben egyébként megtekinthető a parókia, ahol most Brontë-múzeum működik (az ipari forradalmak bölcsőjeként elhíresült yorkshire-i iparvidék pereme, Anglia). Azután ha az *irodalomból bárhová felvételre* készülő diák például a verstanban kíván némi tájékozott-

ságra szert tenni, és mondjuk felüti a lexikont az alkaioszi (15. old.) vagy az aszklepiadési strófa (34. old.) címszavánál, meglepődve tapasztalhatja, hogy az alkaioszi és aszklepiadési sorok anapesztyusokból, spondeusokból és jambusokból állnak össze. Megle-

pődve, hiszen ezt már az iskolában sem így tanulta. A „tanítás korszerűsödési folyamatának elterjesztése” (ami ugyebár a szerkesztői bevezető szerint a lexikon célja) előtt – természetesen. Lehet, hogy a tanlexikon feledékeny? Hiszen a későbbiekben szerepelteti mind a *kólon*, mind a *periódus*, mind pedig a *sor* címszavakat. A *nélkülözhetetlen segédkönyv* így valóban hozzásegíti a diákot ahhoz, hogy a felvételi vizsgán magabiztosan elveszítsen egy-két pontot, hiszen verstani feladat szinte minden esztendőben előfordul a kérdések között. Persze, ha netalántán az idén a szapphói strófa képletét kérdezik meg tőle, akkor akár még szerencséje is lehet, ugyanis a tanlexikon ezt szintén „elfelejtette”, hiába keresgéljük az „sz” betűnél, a könyvben ilyen szócikk nincs. Van helyette *szabatosság* és *száblóige* – egyenként há-

romnegyed hasábon. A nyomda ördöge? Ahogy az 502. oldalon, ahol megtudhatjuk, hogy az „1960–70-es években H. E. Jausz vezetésével” működött a konstanzi iskola? Mi ez az „E.”? Talán Ernst? A dolog szomorú aktualitását adja, hogy a világ tudományos közvéleménye éppen most gyászolja *Hans Robert Jausst*.

Egyébiránt: ha visszalapozunk a *konstanzi iskola* címszóhoz, ott a név helyesen szerepel. De ha már itt tartunk, lássuk csak az ígéretek.

A szakirodalom legújabb eredményeinek ismeretében, azok figyelembevételével író-

Üssük fel a tanlexikont csak úgy taláalomra, mondjuk az eredetiség szócikknél. Itt az alábbi meghatározásba ütközünk (pontosabban szólva, az út meg bennünket): „műalkotásokkal szemben támasztott esztétikai követelmény” (132. old.).

Ki által támasztott követelménye? Pontosítva: mikor támasztott követelmény? Mintha a hatvanas évek óta dúló posztmodern éppen az originalitás elvét tette volna zárójelbe. A középkori szerző meg egyenesen mit sem sejtett arról, hogy ez létezik. Vagy a tanlexikon volt ismét feledékeny? És megfeledezett volna nem csak az elmúlt harminc esztendőről, arról, hogy a posztmodernnek vagy posztindusztriálisnak nevezett korban élünk? Ráadásul még arról is, a mit történetiségnek, temporalitásnak hívnak? Vagy egyszerűen ott felejtette magát a magyar hatvanas évek marxista irodalomtudományában?

dott első szakszerű irodalomelméleti lexikon vajon miért állítja a konstanzi iskoláról, hogy az „irodalomtudományi irányzat az 1970-es években”? Avval a hatástörténeti ténnyel semmi esetre sem kívánnék vitába szállni, hogy ez volt az az évtized, amikor az új paradigma tényleges revolúcióként forgatta fel az európai irodalomtudomány addigi kérdésirányait, ám arról megint csak képtelenség volna megfeledkezni, ami azóta történt, annál is inkább, hiszen a nyolcvanas, kilencvenes évek eredményeit dokumentáló kötetek ma már a hazai tudományos életben is közkézen forognak. Már akinek a kezén. Tovább: jelen sorok írója egyszerűen nem érti, hogy ha az elmúlt idestova húsz (!) évben a magyar szakzsargon az *elváráshorizont* kifejezést használta a német *Erwartungshorizont* terminus magyartá-

ként, akkor miért vette ezt fel a tanlexikon a *várakozáshorizont* címszó alatt, megemlítve mellesleg azt is, hogy itt valójában az *elváráshorizont*ról lesz szó. Persze a tudászmójtól fütött diák ezt már nem fogja megtudni. Még szerencse, hogy végül is egy nyíllal az *elváráshorizont*tól a *várakozáshorizont*-

hoz utalja az érdeklődőt a tanlexikon, különben rá se bukkannánk. Ez az eljárás azonban nem eseti. Hasonlóképpen járhatunk, ha az ütemhangsúlyos verselés mibenlétéről szeretnénk egyet s mást megtudni. Erről ugyanis a *magyaros verselés* címszó alatt olvashatunk. Ahol ugyebár legfeljebb a mai iskolások nagymamáái keresnék. Csak sajnós, nem ők fognak felvételizni. Érettségizni meg pláne. Akkor most tanárként, ha a lexikonok általános logikája követem, azt kellene hinnem, hogy a *legújabb szaktudományos eredmények* alapján magyaros verselésről volna ildomos beszélnem így az ezredforduló táján a nebulóknak? Vagy még e témánál (ígéreték!) maradva. Üssük fel a tanlexikont csak úgy találmura, mondjuk az *eredetiség* szócikknél. Itt az alábbi meghatározásba ütközünk (pontosabban szólva, az üt meg bennünket): „műalkotásokkal szemben támasztott esztétikai követelmény” (132. old.). Ki által támasztott követelmény? Pontosítva: *mikor* támasztott követelmény? Mintha a hatvanas évek óta dúló posztmodern éppen az originalitás elvét tette volna zárójelbe. A középkori szerző meg egyenesen mit sem sejtett arról, hogy ez létezik. Vagy a tanlexikon volt ismét feledékeny? És megfeledezett volna nem csak az elmúlt harminc esztendőről, arról, hogy a posztmodernnek vagy posztindusztriálisnak nevezett korban éltünk? Ráadásul még arról is, a mit történetiségnek, temporalitásnak hívnak? Vagy egyszerűen ott felejtette magát a magyar hatvanas évek marxista irodalomtudományában? Itt van rögtön az első oldal első címszáva, az *ábrázolás*, „az egyik leggyakrabban használt és legtöbbet vitatott művészetelméleti fogalom” (7. old.). A kötet szerkesztője szerint „aki végigköveti a szövegközi utalásokat, többszörösen árnyalt, sokoldalú megközelítésre és összefüggésrendszerre találhat”. Bizonyára. Tegyük egy kísérletet. Az *ábrázolástól a tükrözéshez*, innen pedig a *totalitás* címszóhoz utal a tanlexikon. Végkövetkeztetés: „A visszatükrözés a befogadó számára a totalitás élményét nyújthatja” (482. old.). Még ráadásul. Merthogy közérthetőek vagyunk. Persze, az is lehet, hogy csak én nem értem. Már megint. Mint ahogy azt sem egészen, hogy e fogalmaknak egy, a *szakirodalom legújabb eredményeinek* ismeretében itt

kibontakozó *árnyalt és sokoldalú megközelítésből* hogyan maradhatott ki az az aprócska mozzanat, miszerint mindezt a lukácsi esztétika, vagyis egy konkrét iskola gondolta így ötven évvel ezelőtt. Amit persze ismerni kell. De azért azt sem lett volna mellékes megemlíteni, hogy például a *totalitás* fogalmáról másoknak, máshol egészen más jut az eszébe. Például egy közel harminc esztendeje elcsépett, „nemzetközi közhellyé” lett gondolat, amit valahogy úgy zanzásíthatnánk, hogy aki totalizál, az az elillanó igazságról és eredetről álmodik. Természetesen ez sem a legfrissebb szakirodalom. De hát minden viszonylagos.

A felejtés, amit az emlékezés kapcsán mostanság valóban sokat emleget az irodalomelmélet, úgy tűnik, az első *szakszerű, közepméretű magyar irodalomelméleti lexikon* vezérmotívumává lett. Merthogy a tanlexikon *posztmodern* szócikke, kicsit hátrébb, valóban szakszerű. Csak sajnálhatjuk, hogy ilyen rövid. [A *realizmus* szócikk kerekén a háromszorosát (!) érdemelte. Nem tudni, miért.] Annál is inkább, mert paradox módon ez az a ritka eset – hiába, kortárs, *poszt modern* –, amikor érezhető, hogy a tanlexikon számol a kategóriák, fogalmak történetiségével. Vagy a terjedelmei korlátok hibáztathatóak? Minden bizonnyal. Az ugyanis szinte azonnal belátható, hogy egy *irodalomelméleti lexikonban* kellett a hely – és természetesen nem sokkal kevesebb, mint annennyi a posztmodernre juthat! – olyan nélkülözhetetlen poétikai, irodalomtörténeti és elméleti szócikkeknek, mint az *általánosítás*, a *zsinórpadlás*, a *csízió*, az *unalmasság*, az *urbanizmus*, a *váltakozatosság*, a *felsorolás*, a *felkiáltás* és a *fellegzősség*, a sor hosszan folytatható. Azután ha valaki merő véletlenségből példának okáért az *alkotás* szócikk rejtelseibe mélyed, talán joggal teheti fel azt a kérdés: milyen is az a „megfelelő világnézet”. Merthogy a 17. oldalon az áll: „olyan alkotó (író) szükséges hozzá, aki megfelelő tehetséggel, élményekkel, világnézettel, képzelőerővel rendelkezik.” És ebből az is következik: ha van olyan instancia, amely eldönti, hogy mindez megvan, akkor a befogadó már nem is szükséges hozzá? De akkor ki fogja például mindezt elolvasni? De ne kérdezzünk, kövessük a nyi-

lat, és lapozunk a *szerző* címszóhoz, ahová akkor is eljuthatunk, ha az *író*nál kerestünk volna valamit. Az még önmagában semmi esetre sem bizarre, ha a szótár logikája szerint a „szerző” és az „író” szavak szinonimák. Vagy gyanakodjunk, hogy a tanlexikon egyáltalán nem szembesült azzal a kérdéssel: *mi a szerző?* Ha azonban nem voltunk elég szerencsések, és elrágtuk magunkat a 419. oldalig, akkor már bizonyos nem érvényesíthetjük a jóindulat hermeneutikáját. Egy illúzióval kevesebb. Persze, akinek ekkor még volt. Tehát: „Poétikailag a szerző – a költő, elbeszélő, narrátor értelemben – az irodalmi alkotásban az író (egy- vagy első személyben, esetleg második v. harmadik személyben) közvetlenül az olvasóhoz intézett közlése.” Ha esetleg valaki nem értené ezt a *világos és tárgyyszerű, sablonokat és tudálékosságot kerülő megfogalmazást*, azt megnyugtathatom: nincs egyedül. Félreértés ne essék: pontosan idéztem. Azonban ne álljunk meg itt, a folytatás is fi-

gyelmet érdemel: „A lírában a szerző nézőpontja – amellyel az olvasó azonosul – többféle grammatikai formában valósulhat meg. Legismertebb az »alanyi költő« egyes szám első személyű, vallomások előadása, de gyakori az önmegszólító (tegező) verstípus és az önmagáról harmadik személyben szóló forma is. *József Attilánál* mindegyikre sok példa található: »Költő vagyok...«; »...én túlépek a mai kocsmán...«; »Légy fegyelmezett!«; »A költő ajkán csörömpöl a szó...« stb.” Ez az a pillanat, amikor a recenzens ajkán is elakad a szó. Nincs több kérdésem. Illetve, azért egy talán még volna. Mi a szerző?

Bárdos László–Szabó B. István–Vasy Géza: *Irodalmi fogalmak kisszótára*. Tanlexikon. Korona Kiadó, Bp. 1996.

Hansági Ágnes

„Végtelen Történet”

Erkölcselelméleti kérdések Michael Ende gyerekkönyveiben

„Már önmagában az, hogy valaki morálról írhat, a szerencse különös ajándéka.”
Heller Ágnes

Erkölcsei üzeneteket keresek századvégünk gyerekkönyveiben. Kérdésfeltevéseket, válaszokat. Kutatom, hogy mi maradt meg az ősi mesemorálból – vagy miképp módosult. Érvényes maradt-e az adok-kapok reciprocitása? Megingott-e a mesében feltételezett erkölcsi világréteg? Működik-e sors és érdem kongruenciája? Jelen vannak-e a mai morálfilozófiák orientatív elvei és alapkérdései? Mi az erény és mi a véték a mai gyerekkönyvben?

A címet Michael Ende világhírű gyerekkönyvétől kölcsönöztem. Egyszerre több okom is volt erre. Alapjában véve minden történetünk „végtelen”. Mindig a „folyt. köv.” varázsa ejt rabul bennünket. A tudomány világában sincs másképp. Úgy keressük kérdéseinkre a válaszokat, mint *A Végtelen Történet* hőse a maga valódi vágyát: úttévesztésekkel, kitérőkkel, kerülőkkel és szüntelenül visszatekintve, mert mindennek van előtte és utána. A *morál és a gyerekkönyvek történetének* sem lehet csupán egyetlen részletét megragadni. A végtelenség na-

gyon hamar megérint bennünket. A modern mesék is őrzik az emberiség emlékezetét. Ősi motívumok, mítoszok rejtőznek bennük és az ősi mesemorál törvényei. – De egyéb okból is történt a címkölcsönzés. A századvég gyerekkönyveinek rengetegéből *A Végtelen Történet* írójának műveire esett a választásom. Azért, mert a szerző tetőtől talpig morális lény. És azért, mert izig-vérig a mi századvégünk írója. Az is befolyásolt, hogy művei mesészerű történetek (mesék, meseregények, szimbolikus elbeszélések), így a mesemorál maradandósága vagy módosulása könnyedén